

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Het Palmhoutwrak: van mediahype tot onderzoeksproject

Helmers, H.J.

Citation

Helmers, H. J. (2019). Het Palmhoutwrak: van mediahype tot onderzoeksproject. *Tijdschrift Voor Zeegechiedenis*, 38(2), 66-71.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4306328>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4306328>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Op de radar

Het Palmhoutwrak: van mediahype tot onderzoeksproject

In april 2016 was Nederland even in de ban van de vondst die amateurduikers van Duikclub Texel hadden gedaan bij een zeventiende-eeuws wrak bij Texel. Dit wrak, dat al sinds 2010 bekend is en door bodemerosie steeds meer bloot komt te liggen, wordt vaak het Palmhoutwrak genoemd, naar het buxushout dat het vervoerde. Maar het was niet het buxushout dat zo tot de verbeelding sprak, maar de luxeobjecten die de duikers op het vrijgespoelde dek aantroffen: een barokke bokaal, een met zilverdraad versierde etui met bijbehorend kammetje, prachtige boekbanden (waaronder één met het wapen van het Engelse koningshuis), een zijden kous, en als klap op de vuurpijl die uitbundige zijden japon – het zijn slechts enkele spectaculaire voorbeelden van deze wereldvondst. Een andere sprekend object was de ebbenhouten graadstok, ofwel Jacobsstaf, van de schipper. Daarin was duidelijk het jaartal 1636 gekerfd, wat een onomstotelijk terminus post quem opleverde en daarmee de verbeelding alleen maar meer prikkelde.

Na bijna vierhonderd jaar op de bodem van de Waddenzee te hebben gelegen hadden de zeventiende-eeuwse luxegoederen niets van hun oorspronkelijke luister verloren. Ze haalden het journaal en *De Wereld Draait Door*, en al snel kreeg museum Kaap Skil op Texel, waar enkele van de mooiste objecten werden tentoongesteld, een stroom bezoekers te verwerken zoals Oudeschild nog niet vaak had meegemaakt. Vooral de zijden japon, een zeldzaam voorbeeld van een zeventiende-eeuws kledingstuk in deze conditie, trok de aandacht. ‘De jurk’ werd iconisch voor een veelzijdige en –het moet gezegd– incomplete vondst; de meeste (bulk)lading ligt immers nog op de zeebodem.

Vanwege de hoge kwaliteit werd al snel na de presentatie gespeculeerd over de herkomst van de vondst: waren dit de objecten van een adellijke reiziger? En van wie dan? Vooral de aanwezigheid van het wapen van de Stuarts deed een hoge bezoeker vermoeden, royalty misschien zelfs? Een dag nadat de vondst de nationale televisie had gehaald werd ik gebeld door een journalist: kon het hier misschien om Mary Stuart gaan? Ik had het nieuws gemist, en werd door de vraag overvallen, maar was direct geïntrigeerd. Met collega

De beroemde zijden japon uit het Palmhoutwrak was slechts één van de vele textiele vondsten.

PROVINCIE NOORD-HOLLAND, FOTO MARGARETA SVENSSON.

Nadine Akkerman, net als ik gespecialiseerd in Engels-Nederlandse betrekkingen in de zeventiende eeuw, ging ik in een weekend op onderzoek uit: als hier inderdaad een link was met de Engelse adel, dan moest daar een spoor van terug te vinden zijn.

De meest suggestieve informatie troffen we in de correspondentie van Elizabeth Stuart, de zuster van de Engelse koning Karel I die tussen 1621 en 1661 een eigen hofhouding voerde in het voormalige huis van Johan van Oldenbarnevelt aan de Kneuterdijk in Den Haag. Op 17 maart 1642 schreef Elizabeth aan haar vertrouweling Thomas Roe over de aankomst van koningin Henrietta Maria in de Republiek. De koningin had een zware overtocht gehad, en daarbij was één van de bagageschepen verloren gegaan: “The Duchess of Richmond, my Lady Denby, Rostborrow Kenilmekin and the maides the last named have lost all their clothes there baggage shipsprong a leake and sank, Goring and Sr Thomas Hoptone haue lost both money and cloths, the Queen [...] has lost in the ship that sunk all her vessel for her chapel [...]”¹ Met andere woorden: de hofhouding van de koningin was haar kleding kwijtgeraakt en de koningin zelf haar zilverwerk. Zou de japon wellicht van één van de hofdames van Henriette Maria kunnen zijn geweest? Op dat moment beginen we in ons enthousiasme een grote vergissing: we zochten de publiciteit met deze suggestie. En het

1 Elizabeth Stuart aan Thomas Roe, 17 Maart 1642. The National Archives, SP16/489, nr. 68 (fol. 155v) in: Nadine Akkerman ed., *The*

Correspondence of Elizabeth Stuart, Queen of Bohemia. Volume II: 1632–1642 (Oxford 2011) 1031–1032.

nieuws van onze toewijzing verspreidde zich snel. Eerst pikte *De Volkskrant* het op, toen *The Guardian*, de *Times*, *CNN*, *The New Yorker*, *Der Spiegel*... het hield niet op. En uiteraard waren onze voorbehouden in de nieuwsberichten snel verdwenen: de eigenaars van de spullen waren gedetermineerd! Een Londense mode-ontwerper ontwierp zelfs een modeshow geïnspireerd door de jurk en de identificatie: een vorm van historische kennisbenutting die wij ons leven niet meer gaan meemaken.

De wetenschappelijke werkelijkheid was weerbarstiger. Het duurde niet lang voordat er tekstueel tegenbewijs opdook: het schip waarover de Wintertekoningin schreef was niet bij Texel, maar in het Goereese Zeegat vergaan, wat we, gezien de gebruikelijke route van en naar Engeland, eigenlijk ook wel hadden kunnen verwachten. Hoewel we ervan baalden dat veel mensen door ons overhaaste persbericht op het verkeerde been waren gezet, wakkerde de falsificatie onze interesse in het werkelijke verhaal van het Palmhoutwrak en de objecten alleen maar aan. Dankzij een beurs van NWO konden we ons aansluiten bij een interdisciplinair onderzoeksteam van archeologen, conservatiedeskundigen en kledinghistorici, waarin maritiem archeoloog Arent Vos, die zich al lang met de wrakken in de Waddenzee bezighoudt, een spilfiguur was. Een deel van de resultaten van het project valt inmiddels te lezen in de archeologische basisrapportage, die de Provincie Noord-Holland eerder dit jaar in het Rijksmuseum presenteerde.²

Uit de archeologische analyse van het vondstcomplex is gebleken dat het Palmhoutwrak naar alle waarschijnlijkheid een inkomende Nederlandse straatvaarder was. Dendrochronologisch onderzoek leverde voor één stuk hout uit de spant van het schip een precieze kapdatum op: de winter van 1640–41. Andere metingen (minder betrouwbaar omdat het spinthout, het buitenste gedeelte van de boomstam, ontbrak) kwamen weliswaar tot vroegere dateringen, maar niet dusdanig dat we moeten twijfelen over 1640. Rekening houdend met de tijd die het kostte om het hout te transporteren en verwerken en het schip te bouwen kan dat op zijn vroegst in 1643 in gebruik zijn genomen, maar waarschijnlijk later.³

Ons eigen historische subproject richtte zich op de historische context en de boekbanden. Historicus Maarten Hell heeft op basis van enkele weinig gebruikte archieven onderzoek gedaan naar ongevallen bij Texel in de Straatvaart tussen 1643 en 1660.⁴ Met het oog op de risicovolle vaart in het Middellandse Zeegebied is dit een redelijke termijn: weinig zeegaande handelschepen gingen langer dan vijftien jaar mee.⁵ Wij waren in het algemeen

2 Arent Vos e.a., *Wereldvondsten uit een Hollands schip. Basisrapportage BZN17/Palmhoutwrak* (Haarlem 2019).

3 Arent Vos, 'Van bos tot boot' in: Arent Vos e.a., *Wereldvondsten uit een Hollands schip*, 120–121.

4 Maarten Hell, 'Nederlandse handelsvaart

op het Middellandse Zeegebied in de 17de eeuw. Een korte inleiding op de straatvaart' in: Arent Vos e.a., *Wereldvondsten uit een Hollands Schip*, 54–79.

5 Arent Vos, 'Hoe lang ging een groot zeegaand schip mee?' in: Arent Vos e.a., *Wereldvondsten uit een Hollands schip*, 112–119.

Van de vele edelmetalen vondsten trok deze pronkbeker van verguld zilver, links getoond vóór restauratie, de meeste aandacht. HEERLEN, FOTO STICHTING RESTAURA.

Rechts: de pronkbeker na restauratie. PROVINCIE NOORD-HOLLAND, FOTO KEES ZWAAN.

geïnteresseerd in de risico's en verliezen in de Straatvaart in deze weinig onderzochte periode, maar hoopten op deze manier natuurlijk ook het Palmhoutwrak te kunnen identificeren. Het archief van de grafelijkheidsrekenkamer, dat in het Nationaal Archief berust, bleek hiervoor zeer vruchtbaar. Aangevuld met andere archiefbronnen en krantenberichten identificeerde Hell 78 schipbreuken in de periode. Met het oog op de identificatie van het Palmhoutwrak is het onfortuinlijk dat de lading die in Hells bronnen wordt beschreven vaak de lager in het schip gestouwde hoofdlading is, terwijl we nu alleen over de stukgoederen die hoger in het schip lagen beschikken. Pas wanneer we meer weten over de lading die nu nog op de bodem van de Waddenzee ligt, kan blijken of één van deze schepen het Palmhoutwrak zou kunnen zijn. Op basis van de huidige gegevens zijn wel enige kandidaten geïdentificeerd. Daarnaast vond Hell informatie over de maritieme praktijk van de Straatvaart die het traditionele beeld hiervan aanmerkelijk zal bijstellen.⁶

6 Een publicatie is in voorbereiding. De meest gebruikte literatuur over de Nederlandse Straatvaart is: Jonathan Israel, 'The Phases of the Dutch straatvaart, 1590–1713. A Chapter in the Economic History of the Mediterranean', *Tijdschrift voor geschiedenis* 99:1 (1986)

1–30 en Jan de Vries en Ad van der Woude, *Nederland, 1500–1815: de eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam 2005). Deze gaan echter uitsluitend over de handel op het Middellandse Zeegebied; maritieme aspecten komen niet of nauwelijks aan bod.

De boekband met het wapen van Jacobus I van Engeland. HEERLEN, FOTO STICHTING RESTAURA.

Cultuurhistoricus Janet Dickinson richtte zich op de collectie boekbanden⁷, een uniek element in de Texelse vondst. Weliswaar zijn bij andere wrakken, zoals de *Mary Rose*, ook boekbanden gevonden, maar niet eerder was het zo'n grote en diverse verzameling. Naast de beroemde band met het wapen van het Engelse koningshuis (Dickinson stelde vast dat het om het wapen van Jacobus I ging), heeft Dickinson 31 banden geïdentificeerd, die naar alle waarschijnlijkheid deel uitmaakten van een enkele persoonlijke collectie. Dickinsons project leverde een aantal interessante bevindingen op. Met betrekking tot onze vroege speculaties over de hofdame van Henriette Maria is de ontdekking dat de banden (Dickinson trof een tweede Engelse band aan) met het stempel van Jacobus I handelsexemplaren waren van belang. In tegenstelling tot de meeste banden met dergelijke heraldische stempels hebben deze dus geen deel uitgemaakt van de koninklijke collectie, en waren het ook niet noodzakelijk presentie-exemplaren van de koninklijke familie. Dickinson heeft exact hetzelfde stempel teruggevonden op twee boekbanden die in Cambridge zijn bewaard. Deze banden zijn door dezelfde Londense boekbinder, die permissie had om het wapen van de koning te gebruiken, vervaardigd. Iedereen die rond 1610 met voldoende geld in Londen was heeft deze banden dus kunnen kopen.

Ook toonde Dickinsons onderzoek dat de collectie boeken in het Palmhout-wrak op het moment van zinken al behoorlijk oud was. Het jongste exemplaar dateerde zij rond 1620, de meeste stamden uit de zestiende eeuw. Sommige bleken al voor de ramp behoorlijk beschadigd te zijn geweest (bij één boekband was in het leer gesneden, andere bleken aangetast door houtworm uit de platten). Een opmerkelijke uitkomst van Dickinsons onderzoek was de

7 Janet Dickinson, 'Een unieke collectie verdronken boeken' in: Arent Vos e.a., *Wereld-*

vondsten uit een Hollands schip, 290–311.

internationale herkomst van de banden: die waren niet alleen uit Engeland, maar ook uit Antwerpen, Amsterdam, het Duitse Rijk en Polen afkomstig. Het heraldische stempel op een Poolse band bleek van de Ostrogski familie te zijn, één van de machtigste adellijke families in Polen. Intrigerend zijn ook de initialen die we op de banden aantreffen. Een buitengewone speurtocht leidde tot de identificatie van een zeventiende-eeuwse diplomaat wiens profiel niet alleen volledig overeenstemt met de vrij kostbare internationale collectie, maar in wiens familie ook nog eens diezelfde initialen voorkomen. Door schade en schande wijs geworden zullen we voor deze vondst nog geen persbericht uitdoen. Over Dickinsons wetenschappelijk onderbouwde identificatie zult u daarom moeten wachten op haar nog te verschijnen artikel.

Het onderzoek naar de overige objecten in het Palmhoutwrak gaat intussen onverminderd voort. Aan de Universiteit van Amsterdam werken Maarten van Bommel en zijn team bijvoorbeeld aan de textiele vondsten en de collectie edelmetalen. Een belangrijk doel is om vast te stellen hoe de objecten het best bewaard en geëxposeerd kunnen worden. De mini-documentaire van filmmaker Arnold van Bruggen over het Palmhoutwrak geeft een goede indruk van het complexe project, en is op Vimeo (<https://vimeo.com/322071984>) gratis te bekijken.

HELMER HELMERS

Het economisch belang van de slavernij voor de Republiek

Historici zijn er lang vanuit gegaan dat de Nederlandse betrokkenheid bij de Atlantische slavernij weliswaar een zwarte bladzijde van de geschiedenis vormde, maar dat de economische betekenis ervan marginaal was. Deze veronderstelling kan nu eindelijk aan de hand van grondig onderbouwd cijfermateriaal getoetst worden. Onze conclusie: op Atlantische slavernij gebaseerde activiteiten vormden in het jaar 1770 maar liefst 5,2 procent van het Bruto Binnenlands Product (BBP) van de Nederlandse Republiek. Voor Nederlands welvarendste en machtigste provincie, de provincie Holland, was dit zelfs 10,36 procent.

Deze resultaten vormen het eindproduct van een grootschalig onderzoek naar de betekenis van de Atlantische slavernij voor de Nederlandse economie in de tweede helft van de achttiende eeuw. Het project startte in 2014 en werd uitgevoerd aan het IISG, de Vrije Universiteit en de Universiteit Leiden. Het project bestond uit drie deelstudies. Gerhard de Kok deed voor zijn begin juni dit jaar verdedigde proefschrift onderzoek naar de impact van de slavenhandel op de twee Walcherse steden Middelburg en Vlissingen. Tamira Combrink kijkt in haar nog lopende promotieonderzoek naar de internationale warenketens